

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΚΕΝΟ ΕΙΝΑΙ ΩΡΑΙΟ

ΤΡΕΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΙΣΟΠΕΔΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

«ἐφθάρη δὲ ἡ γῆ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπλήσθη ἡ γῆ ἀδικίας. καὶ εἶδε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν γῆν, καὶ ἦν κατεφθαρμένη, ὅτι κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Νῶε· καιρὸς παντὸς ἀνθρώπου ἦκει ἐναντίον μου, ὅτι ἐπλήσθη ἡ γῆ ἀδικίας ἀπ’ αὐτῶν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ καταφείρω αὐτοὺς καὶ τὴν γῆν».
–Γένεσις, 6: 11-13 (Ἡ Αγία Γραφή, Μετάφραση των Εβδομήκοντα)

«Το Σοκ και το Δέος συνιστούν ενέργειες οι οποίες συνεπάγονται φόβους, κινδύνους και καταστροφές που αδυνατούν να κατανοήσουν οι άνθρωποι στην πλειονότητά τους, αλλά και συγκεκριμένα στοιχεία/τομείς της κοινωνίας της απειλής ή της ηγεσίας της. Η φύση, με τη μορφή καταιγίδων, τυφώνων, σεισμών, πλημμυρών, ανεξέλεγκτων πυρκαγιών, λιμών και ασθενειών, μπορεί να προκαλέσει Σοκ και Δέος».

–*Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*,
το στρατιωτικό δόγμα για τον πόλεμο των ΗΠΑ στο Ιράκ¹

Γνώρισα τον Τζαμάρ Πέρι τον Σεπτέμβριο του 2005 στο μεγάλο καταυλισμό του Ερυθρού Σταυρού στο Μπατόν Ρουζ της Λουιζιάνα. Το συσσίτιο διανεμόταν από χαμογελαστούς νεαρούς οπαδούς της σαϊεντολογίας και ο Πέρι περίμενε στην ουρά. Έχοντας μόλις προ ολίγου συλληφθεί να μιλάω με πληγέντες χωρίς να με συνοδεύει κάποιος από τους υπευθύνους του Γραφείου Τύπου, έκανα ό,τι περνούσε από το χέρι μου για να συγχωνευτώ με το πλήθος, μια λευκή

Καναδή μέσα σε μια θάλασσα Αφροαμερικανών του Νότου. Κατάφερα να χωθώ στην ουρά πίσω από τον Πέρι. Του ζήτησα να αρχίσει να μου μιλάει σαν να ήμασταν παλιοί φίλοι και το έκανε πρόθυμα.

Έχοντας γεννηθεί και μεγαλώσει στη Νέα Ορλεάνη, είχε εγκαταλείψει την πλημμυρισμένη πόλη πριν από μία βδομάδα. Έμοιαζε γύρω στα δεκαεφτά, αλλά μου είπε ότι ήταν είκοσι τεσσάρων ετών. Εκείνος και η οικογένειά του είχαν υποχρεωθεί σε ατέλειωτη αναμονή για τα λεωφορεία που θα τους απομάκρυναν από την πόλη. Καθώς αυτά δεν εμφανίστηκαν ποτέ, χρειάστηκε να περπατήσουν επί ώρες κάτω από τον καυτό ήλιο. Τελικά, κατέληξαν εδώ, σε ένα μεγάλο συνεδριακό κέντρο το οποίο συνήθως φιλοξενεί εκθέσεις φαρμακευτικών προϊόντων και τη διοργάνωση «Πρωτεύουσα του Μακελειού: Η Υπέρτατη Πρόκληση στην Πάλη μέσα σε Σιδερένια Κλουβιά», αλλά τώρα ήταν ασφυκτικά γεμάτο από δύο χιλιάδες κρεβάτια και ένα πλήθος εξοργισμένων και εξουθενωμένων ανθρώπων, φρουρούμενων από ευέξαπτους άντρες της Εθνοφρουράς οι οποίοι είχαν μόλις επιστρέψει από το Ιράκ.

Η είδηση που διαδιδόταν με αστραπιαία ταχύτητα σε όλο τον καταυλισμό εκείνη τη μέρα ήταν ότι ο Ρίτσαρντ Μπέικερ, ένας διακεκριμένος Ρεπουμπλικάνος βουλευτής που καταγόταν από αυτή την πόλη, είχε πει στα μέλη κάποιου λόμπι: «Επιτέλους, ξεμπερδέψαμε με το ζήτημα της κοινωνικής στέγης στη Νέα Ορλεάνη. Εμείς δεν μπορούσαμε να το κάνουμε, αλλά το έκανε ο Θεός».² Ο Τζόζεφ Κανιζάρο, ένας από τους πλουσιότερους εργολάβους της Νέας Ορλεάνης, διακατεχόταν από παρόμοια συναισθήματα: «Πιστεύω ότι τώρα μπορούμε να αρχίσουμε από την αρχή. Αυτή η λευκή σελίδα μάς εξασφαλίζει μερικές πολύ μεγάλες ευκαιρίες».³ Ολόκληρη εκείνη τη βδομάδα η έδρα του Νομοθετικού Σώματος της Πολιτείας της Λουιζιάνα στο Μπατόν Ρουζ ήταν κατακλυσμένη από ανθρώπους των επιχειρηματικών λόμπι που έκαναν ό,τι μπορούσαν για να διασφαλίσουν την εκμετάλλευση αυτών των μεγάλων ευκαιριών: χαμηλότερους φόρους, λιγότερες κανονιστικές ρυθμίσεις, φτηνότερο εργατικό δυναμικό και μια «μικρότερη, ασφαλέστερη πόλη» – κάτι που στην πράξη σήμαινε την ακύρωση των σχεδίων για κοινωνικές κατοικίες και την αντικατάστασή τους από συγκροτήματα ιδιόκτητων κατοικιών. Ακούγοντας όλες αυτές τις συζητήσεις για «καινούρια αρχή» και «λευκή σελίδα», μπορούσες σχεδόν να ξεχάσεις το τοξικό χάος των ερειπίων, των χημικών αποβλήτων και των ανθρώπινων λειψάνων μερικά χιλιόμετρα πιο πέρα.

Στον καταυλισμό ο Τζαμάρ δεν μπορούσε να σκεφτεί τίποτα άλλο.

«Πραγματικά, δεν το βλέπω ως “καθάρισμα” της πόλης. Αυτό που βλέπω

είναι ότι πολλοί άνθρωποι σκοτώθηκαν στα προάστια. Άνθρωποι που δεν έπρεπε να πεθάνουν».

Μιλούσε χαμηλόφωνα, αλλά ένας ηλικιωμένος άντρας που στεκόταν μπροστά μας στην ουρά άκουσε τη συζήτησή μας και ξέσπασε:

«Μα τι έχουν πάθει όλοι αυτοί στο Μπατόν Ρουζ; Δεν πρόκειται για ευκαιρία. Πρόκειται για μια καταραμένη τραγωδία. Μα είναι τυφλοί;».

Μια μητέρα δύο παιδιών παρενέβη στη συζήτηση:

«Όχι, δεν είναι τυφλοί, είναι σατανικοί. Βλέπουν μια χαρά».

Ένας από εκείνους που διέβλεψαν μια μεγάλη ευκαιρία στην πλημμυρισμένη Νέα Ορλεάνη ήταν ο Μίλτον Φρίντμαν, ο μεγάλος γκουρού του ιδεολογικού κινήματος υπέρ του αχαλίνωτου καπιταλισμού και ο άνθρωπος στον οποίο πιστώνεται το κανονιστικό πλαίσιο για τη σημερινή, υπερκινητική παγκόσμια οικονομία. Ενενήντα τριών ετών και με εύθραυστη υγεία, ο «θεός Μίλτι», όπως ήταν γνωστός στους κύκλους των οπαδών του, βρήκε εντούτοις τη δύναμη να γράψει ένα άρθρο στη *Wall Street Journal* τρεις μήνες μετά την κατάρρευση των φραγμάτων που προστάτευαν τη Νέα Ορλεάνη. «Τα περισσότερα σχολεία της Νέας Ορλεάνης είναι συντρίμια», σχολίαζε ο Φρίντμαν, «όπως εξάλλου και τα σπίτια των παιδιών που φοιτούσαν σε αυτά. Τα παιδιά είναι πλέον διασκορπισμένα σε ολόκληρη τη χώρα. Πρόκειται για μια τραγωδία. Αλλά είναι επίσης και μια ευκαιρία να μεταρρυθμίσουμε ριζικά το εκπαιδευτικό σύστημα».⁴

Η ριζοσπαστική ιδέα του Φρίντμαν ήταν, αντί να δαπανήσει η κυβέρνηση ένα μέρος από τα δισεκατομμύρια δολάρια της χρηματικής βοήθειας προς τους πληγέντες για την ανοικοδόμηση και τη βελτίωση του υπάρχοντος συστήματος δημόσιας παιδείας στη Νέα Ορλεάνη, να εφοδιάσει τις οικογένειες με κουπόνια με τα οποία τα παιδιά θα μπορούσαν να πηγαίνουν σε ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα –πολλά από τα οποία λειτουργούσαν με αποκλειστικό σκοπό το κέρδος–, ώστε με αυτό τον τρόπο να επιδοτηθούν από το κράτος. Ήταν κρίσιμο, έγραφε ο Φρίντμαν, αυτή η θεμελιώδης αλλαγή να μην αποτελεί μια προσωρινή λύση, αλλά μάλλον μια «μόνιμη μεταρρύθμιση».⁵

Ένα δίκτυο δεξιών «δεξαμενών σκέψης» οπλίστηκαν με την πρόταση του Φρίντμαν και εφόρμησαν στην πόλη μετά τον τυφώνα. Η κυβέρνηση του Τζορτζ Μπους υποστήριξε τα σχέδιά τους με δεκάδες εκατομμύρια δολάρια, προκειμένου τα σχολεία της Νέας Ορλεάνης να μετατραπούν σε «επιδοτούμε-

να σχολεία», δηλαδή σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που θα επιχορηγούνταν από το δημόσιο, αλλά θα τα διηύθυναν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου σύμφωνα με τους δικούς τους κανόνες. Τα επιδοτούμενα σχολεία έχουν προκαλέσει μεγάλη πόλωση στις ΗΠΑ, και κυρίως στη Νέα Ορλεάνη, όπου πολλοί Αφροαμερικανοί γονείς τα αντιμετωπίζουν ως ένα μέσο για να ανατραπούν οι κατακτήσεις του κινήματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες διασφάλιζαν το ίδιο επίπεδο παιδείας για όλα τα παιδιά. Ωστόσο, για τον Μίλτον Φρίντμαν, η έννοια του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος «βρομούσε» σοσιαλισμό. Κατά την άποψή του, ο ρόλος του κράτους πρέπει να περιορίζεται «στην προστασία της ελευθερίας μας τόσο από τους εχθρούς εκτός των πυλών όσο και από τους συμπολίτες μας: στη διατήρηση του νόμου και της τάξης, στην επιβολή της εφαρμογής των ιδιωτικών συμφωνιών, στην προώθηση των ανταγωνιστικών αγορών». ⁶ Με άλλα λόγια, στη συντήρηση της αστυνομίας και του στρατού – οτιδήποτε άλλο, συμπεριλαμβανομένης της δωρεάν παιδείας, είναι μια άδικη παρέμβαση στην αγορά.

Σε αντίθεση με τον αργό ρυθμό με τον οποίο επισκευάζονταν τα φράγματα και αποκαθίστατο η ηλεκτροδότηση, ο εκπλειστηριασμός του σχολικού συστήματος της Νέας Ορλεάνης πραγματοποιήθηκε με στρατιωτική ταχύτητα και ακρίβεια. Μέσα σε δεκαεννέα μήνες, και με τους περισσότερους από τους φτωχούς κατοίκους της πόλης ακόμα εξόριστους, το σύστημα δημόσιας παιδείας της Νέας Ορλεάνης αντικαταστάθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία. Πριν από τον τυφώνα Κατρίνα στη σχολική διεύθυνση υπάγονταν εκατόν είκοσι τρία δημόσια σχολεία, ενώ τώρα πια μόνο τέσσερα. Πριν από τον τυφώνα υπήρχαν επτά επιδοτούμενα σχολεία στην πόλη, ενώ τώρα αυτά ανέρχονταν σε τριάντα ένα. ⁷ Οι δάσκαλοι της Νέας Ορλεάνης διέθεταν ένα ισχυρό συνδικάτο, ενώ τώρα πια η συλλογική σύμβαση των δασκάλων ήταν ένα κουρελόχαρτο και όλα τα μέλη του συνδικάτου (τετρακόσια εβδομήντα άτομα) είχαν απολυθεί. ⁸ Μερικοί από τους νεαρότερους δασκάλους προσλήφθηκαν με μειωμένους μισθούς από τα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, κάτι που όμως δε συνέβη για τους περισσότερους.

Η Νέα Ορλεάνη ήταν πλέον, σύμφωνα με τους *New York Times*, «το κατεξοχήν πειραματικό εργαστήριο του έθνους για την επέκταση των κρατικά επιδοτούμενων ιδιωτικών σχολείων», ενώ το American Enterprise Institute, μια φριντμανική «δεξαμενή σκέψης», δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό του επειδή «ο τυφώνας Κατρίνα πραγματοποίησε μέσα σε μία μέρα [...] ό,τι οι μεταρρυθμιστές του σχολικού συστήματος της Λουιζιάνα δεν είχαν καταφέρει έπειτα

από πολλά χρόνια προσπαθειών».⁹ Εν τω μεταξύ, οι δάσκαλοι των δημόσιων σχολείων, που έβλεπαν τα χρήματα τα οποία προορίζονταν για τα θύματα της πλημμύρας να αλλάζουν προορισμό και να χρησιμοποιούνται για να εξαιλειφθεί ένα δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης και να αντικατασταθεί από ένα ιδιωτικό, αποκαλούσαν το σχέδιο του Φρίντμαν «εκπαιδευτική υφαρπαγή γης».¹⁰

Όσο για μένα, προτιμώ να ονομάζω αυτές τις ενορχηστρωμένες επιδρομές εναντίον της δημόσιας σφαίρας ύστερα από καταστρεπτικά συμβάντα, σε συνδυασμό με την αντιμετώπιση των καταστροφών ως επιχειρηματικών ευκαιριών, «καπιταλισμό της καταστροφής».

Αυτή υπήρξε η τελευταία ανάμειξη του Φρίντμαν στο δημόσιο βίο. Προτού συμπληρωθεί ένας χρόνος από τη δημοσίευση του άρθρου του, στις 16 Νοεμβρίου 2006, πέθανε σε ηλικία ενενήντα τεσσάρων ετών. Η προώθηση της ιδιωτικοποίησης του σχολικού συστήματος μιας μεσαίου μεγέθους πόλης των ΗΠΑ μοιάζει ίσως με μια ταπεινή ενασχόληση για τον άνθρωπο που εξυμνήθηκε ως ο οικονομολόγος που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, ανάμεσα στους μαθητές του οποίου συγκαταλέγονται αρκετοί Πρόεδροι των ΗΠΑ, πρωθυπουργοί της Βρετανίας, Ρώσοι ολιγάρχες, υπουργοί Οικονομικών της Πολωνίας, δικτάτορες σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, γενικοί γραμματείς του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, αξιωματούχοι του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και οι τελευταίοι τρεις επικεφαλής της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ (Federal Reserve). Ωστόσο η αποφασιστικότητά του να εκμεταλλευτεί την κρίση στη Νέα Ορλεάνη για να προωθήσει μια φονταμενταλιστική εκδοχή του καπιταλισμού ήταν ένας αλλόκοτα αρμόζων αποχαιρετισμός από αυτό τον ανεξάντλητα ενεργητικό καθηγητή που το ανάστημά του δεν ξεπερνούσε το ενάμισι μέτρο και στην ακμή της ηλικίας του είχε περιγράψει τον εαυτό του ως έναν «παλαιών αρχών ιεροκήρυκα που εκφωνεί το κυριακάτικο κήρυγμα».¹¹

Για περισσότερες από τρεις δεκαετίες ο Φρίντμαν και οι παντοδύναμοι οπαδοί του τελειοποιούσαν αυτήν ακριβώς τη στρατηγική: την αναμονή κάποιας μείζονος κρίσης προκειμένου να εκποιήσουν τμήματα της δημόσιας σφαίρας σε ιδιώτες ενόσω οι πολίτες ήταν ακόμα ζαλισμένοι από το σοκ και να μονιμοποιήσουν στη συνέχεια τις «μεταρρυθμίσεις».

Σε ένα από τα πιο σημαντικά δοκίμιά του ο Φρίντμαν διατύπωσε τη συντα-

γή που συνιστά τον πυρήνα της τακτικής του σημερινού καπιταλισμού και την οποία αποκαλώ «δόγμα του σοκ». Επισημάνε ότι «μόνο μια κρίση –είτε είναι είτε απλώς εκλαμβάνεται ως πραγματική– οδηγεί σε πραγματικές αλλαγές. Όταν ξεσπάει μια κρίση, οι δράσεις που αναπτύσσονται εξαρτώνται από τις περιρρέουσες ιδέες. Πιστεύω ότι αυτή πρέπει να είναι η βασική λειτουργία μας: να αναπτύσσουμε εναλλακτικές πολιτικές που θα αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες, να τις διατηρούμε ζωντανές και διαθέσιμες, έως ότου το πολιτικά αδύνατον καταστεί πολιτικά αναπόφευκτο».¹² Μερικοί άνθρωποι συσσωρεύουν κονσέρβες και νερό ώστε να είναι προετοιμασμένοι για μια πιθανή μείζονα καταστροφή. Οι οπαδοί του Φρίντμαν συσσωρεύουν ιδέες οι οποίες προωθούν τις ελεύθερες αγορές. Διότι ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου ήταν πεπεισμένος ότι, όταν ξεσπάει μια κρίση, αποτελεί ζήτημα καθοριστικής σημασίας η ακαριαία δράση, η γρήγορη και αμετάκλητη επιβολή αλλαγών, πριν η συγκλονισμένη κοινωνία διολισθήσει πάλι στην «τυραννία του στάτους κβο». Εκτιμούσε ότι «μια καινούρια κυβέρνηση έχει στη διάθεσή της έξι με εννέα μήνες για να επιβάλει μείζονες αλλαγές. Αν δεν αδράξει την ευκαιρία για να δράσει αποφασιστικά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, δε θα της προσφερθεί ξανά παρόμοια ευκαιρία».¹³ Μια παραλλαγή της υπόδειξης του Μακιαβέλι ότι τα πλήγματα πρέπει να επιφέρονται «όλα μαζί», η στρατηγική αυτή υπήρξε το μακροβιότερο κληροδότημα του Φρίντμαν.

Ο Φρίντμαν πρωτοέμαθε πώς να εκμεταλλεύεται ένα μεγάλης κλίμακας σοκ ή μια κρίση στα μέσα της δεκαετίας του 1970, όταν έδρασε ως σύμβουλος του Χιλιανού δικτάτορα στρατηγού Αουγκούστο Πινοσέτ. Οι Χιλιανοί βρέθηκαν σε κατάσταση σοκ μετά το βίαιο πραξικόπημα του Πινοσέτ, ενώ η χώρα είχε δεχτεί βαθύτατο πλήγμα από τον υπερπληθωρισμό. Ο Φρίντμαν συμβούλεψε τον Πινοσέτ να προχωρήσει σε έναν καταγιστικό μετασχηματισμό της οικονομίας: μείωση φόρων, ελεύθερο εμπόριο, ιδιωτικοποίηση των κοινωφελών υπηρεσιών, περιστολή των κοινωνικών δαπανών και απορρύθμιση. Τελικά, οι Χιλιανοί είδαν ακόμα και τα δημόσια σχολεία τους να αντικαθίστανται από χρηματοδοτούμενα με κουπόνια ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ήταν η πιο ακραία καπιταλιστική μεταμόρφωση που επιχειρήθηκε ποτέ και έγινε γνωστή ως «η επανάσταση της Σχολής του Σικάγου», καθώς πολλοί από τους οικονομολόγους του Πινοσέτ είχαν υπάρξει φοιτητές του Φρίντμαν στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Ο Φρίντμαν πρόβλεψε ότι η ταχύτητα, το εύρος και η αιφνι-

διαστική επιβολή των οικονομικών αλλαγών θα προκαλούσαν στον πληθυσμό ψυχολογικές αντιδράσεις οι οποίες «θα διευκόλυναν την προσαρμογή».¹⁴ Επινόησε δε την ακόλουθη φράση για αυτή την οδυνηρή τακτική: οικονομική «θεραπεία-σοκ». Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, όποτε οι κυβερνήσεις επέβαλλαν σαρωτικά προγράμματα προώθησης της ελεύθερης αγοράς, η θεραπεία-σοκ (ή αγωγή-σοκ) ήταν η μέθοδος που επέλεγαν.

Επιπλέον, ο Πινοσέτ διευκόλυνε τη μετάβαση αυτή με τις δικές του θεραπείες-σοκ, οι οποίες πραγματοποιούνταν στα κελιά βασανισμού του καθεστώτος, όπου εφαρμόζονταν πάνω στα σφαδάζοντα σώματα όσων θεωρούνταν πιθανά εμπόδια στον καπιταλιστικό μετασχηματισμό. Πολλοί στη Λατινική Αμερική διέκριναν μια άμεση σχέση ανάμεσα στα οικονομικά σοκ που οδήγησαν στην ανέχεια εκατομμύρια ανθρώπους και στην επιδημία των βασανιστηρίων με τα οποία τιμωρούνταν εκατοντάδες χιλιάδες άτομα τα οποία πίστευαν σε μια διαφορετική κοινωνία. Όπως έχει γράψει ο Ουρουγουανός συγγραφέας Εδουάρδο Γκαλεάνο: «Υπάρχει άλλος τρόπος να διατηρηθεί μια τέτοια ανισότητα εκτός από τις συσπάσεις των ηλεκτροσόκ;».¹⁵

Ακριβώς τριάντα χρόνια μετά την πρόκληση αυτών των τριών διακριτών μορφών σοκ στη Χιλή, η συνταγή εφαρμόστηκε πάλι, με πολύ μεγαλύτερη βιαιότητα, στο Ιράκ. Στην αρχή ήρθε ο πόλεμος, ο οποίος, σύμφωνα με τους δημιουργούς του στρατιωτικού δόγματος «Σοκ και Δέος», αποσκοπούσε στο «να ελέγξει τη βούληση, την αντίληψη και την κατανόηση του αντιπάλου και, κυριολεκτικά, να τον καταστήσει ανίκανο να δράσει ή να αντιδράσει».¹⁶ Επακολούθησε μια ριζοσπαστική οικονομική θεραπεία-σοκ, η οποία επιβλήθηκε από τον εκπρόσωπο των ΗΠΑ Λιούις Πολ Μπρέμερ ενόσω η χώρα ήταν ακόμα παραδομένη στις φλόγες: μαζικές ιδιωτικοποιήσεις, καθολική επιβολή του ελεύθερου εμπορίου, ενιαίος φορολογικός συντελεστής 15%, δραματική μείωση του ρόλου του κράτους.

Ο μεταβατικός υπουργός Εμπορίου του Ιράκ Αλί Αμπντούλ-Αμίρ Αλάουι είχε πει ότι οι συμπατριώτες του «έχουν αηδιάσει και κουραστεί να είναι πειραματόζωα. Το σύστημα έχει ήδη δεχτεί πολλά σοκ, άρα δε χρειαζόμαστε αυτή τη θεραπεία-σοκ στην οικονομία».¹⁷ Όταν όμως οι Ιρακινοί αντιστέκονταν, συλλαμβάνονταν και οδηγούνταν σε φυλακές όπου το σώμα και το μυαλό τους υποβάλλονταν σε επιπλέον σοκ – αυτή τη φορά όχι με τη μεταφορική έννοια της λέξης.

Άρχισα να ερευνώ την εξάρτηση των ελεύθερων αγορών από τη δύναμη του σοκ τέσσερα χρόνια πριν, κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών της κατοχής του Ιράκ. Αφού εξιστόρησα σε εκτενή ρεπορτάζ από τη Βαγδάτη τις αποτυχημένες απόπειρες της Ουάσινγκτον να εφαρμόσει μετά το «Σοκ και Δέος» τη θεραπεία-σοκ, ταξίδεψα στη Σρι Λάνκα επτά μήνες μετά το ολέθριο τσουνάμι του 2004 και υπήρξα αυτόπτης μάρτυρας μιας άλλης εκδοχής του ίδιου εγχειρήματος: Σε αγαστή συνεργασία, ξένοι επενδυτές και διεθνείς δανειστές εκμεταλλεύτηκαν την ατμόσφαιρα του πανικού προκειμένου να παραδώσουν ολόκληρη την πανέμορφη ακτογραμμή σε επιχειρηματίες που κατασκεύασαν γρήγορα μεγάλα θέρετρα, εμποδίζοντας εκατοντάδες χιλιάδες ψαράδες να ξαναχτίσουν τα παραθαλάσσια χωριά τους. «Εξαιτίας ενός σκληρού παιχνιδιού της μοίρας, η φύση έδωσε στη Σρι Λάνκα μια μοναδική ευκαιρία, κι έτσι από αυτή τη μεγάλη τραγωδία θα αναδυθεί ένας παγκόσμιας ακτινοβολίας τουριστικός προορισμός», είχε ανακοινώσει η κυβέρνηση της Σρι Λάνκα.¹⁸ Όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη και ένα ολόκληρο πλέγμα Ρεπουμπλικάνων πολιτικών, «δεξαμενών σκέψης» και ιδιωτικών εργοληπτικών εταιρειών άρχισαν να μιλάνε για «λευκή σελίδα» και συναρπαστικές ευκαιρίες, είχε καταστεί πλέον ολοφάνερο ότι η προτιμώμενη μέθοδος προώθησης των επιχειρηματικών σκοπών ήταν η εκμετάλλευση συλλογικών τραυμάτων προκειμένου να επιβληθούν ριζικές κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές.

Οι περισσότεροι άνθρωποι που επιβιώνουν από μια βιβλική καταστροφή θέλουν το ακριβώς αντίθετο μιας καινούριας αρχής: Επιθυμούν να διασώσουν ό,τι μπορούν και να αρχίσουν να επιδιορθώνουν ό,τι δεν έχει καταστραφεί, επανεπιβεβαιώνοντας τη σχέση τους με τον τόπο που τους έχει διαμορφώσει. «Όταν αναπλάθω την πόλη, αισθάνομαι ότι αναπλάθω τον εαυτό μου», δήλωσε η Κασάντρα Άντριους, κάτοικος της βαριά πληγείσας Κατώτερης Ένατης Περιφέρειας της Νέας Ορλεάνης, ενώ συμμετείχε στην απομάκρυνση των χαλασμάτων μετά τον τυφώνα.¹⁹ Όμως ο καπιταλισμός της καταστροφής δεν έχει κανένα συμφέρον να επιδιορθωθεί ό,τι υπήρχε. Στο Ιράκ, στη Σρι Λάνκα και στη Νέα Ορλεάνη η διαδικασία που παραπλανητικά ονομάζεται «ανοικοδόμηση» άρχισε με την ολοκλήρωση της αρχικής καταστροφής, με την εξάλειψη σιδήποτε είχε απομείνει από τη δημόσια σφαίρα και τις εκεί ριζωμένες κοινότητες και με τη γρήγορη αντικατάστασή τους με ένα είδος εταιρικής Νέας Ιερουσαλήμ – κι όλα αυτά προτού τα θύματα ενός πολέμου ή μιας φυσικής καταστροφής προλάβουν να ανασυγκροτηθούν και να διεκδικήσουν ό,τι ήταν δικό τους.

Ο Μάικ Μπατλς το έχει θέσει πολύ ξεκάθαρα: «Για εμάς, ο φόβος και η

αταξία ήταν μια πραγματική επαγγελία».²⁰ Ο τριαντατετράχρονος πρώην πράκτορας της CIA εξηγούσε πώς το χάος στο μεταπολεμικό Ιράκ βοήθησε την άγνωστη και χωρίς ιδιαίτερη εμπειρία προσωπική του εταιρεία ιδιωτικής ασφάλειας Custer Battles να υπογράψει με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση συμβόλαια ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων.²¹ Τα λόγια του θα μπορούσαν να είναι το σλόγκαν του σύγχρονου καπιταλισμού: Ο φόβος και η καταστροφή είναι οι καταλύτες για κάθε νέο άλμα προς τα εμπρός.

Όταν άρχισα αυτή την έρευνα για το πώς συνδέονται τα υπερκέρδη με τις τεράστιες καταστροφές, πίστευα ότι ήμουν αυτόπτης μάρτυρας μιας θεμελιώδους αλλαγής στον τρόπο με τον οποίο προωθείται σε όλο τον κόσμο η συστηματική εκστρατεία «απελευθέρωσης» των αγορών. Όντας μέλος του κινήματος εναντίον της διόγκωσης της δύναμης των εταιρειών, που εγκαινιάστηκε το 1999 στο Σιάτλ ως ένα φαινόμενο παγκόσμιων διαστάσεων, είχα συνηθίσει να βλέπω φιλικές προς τις επιχειρήσεις πολιτικές να επιβάλλονται είτε μέσω ασφυκτικών πιέσεων στις συνόδους κορυφής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου είτε ως προϋποθέσεις για τη χορήγηση δανείων από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Οι τρεις τυπικές απαιτήσεις (ιδιωτικοποιήσεις, κρατική απορρύθμιση και σημαντικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες) δεν ήταν καθόλου δημοφιλείς στους πολίτες, όμως, όταν υπογράφονταν οι συμφωνίες, διατηρούνταν τουλάχιστον το πρόσχημα της αμοιβαίας συμφωνίας ανάμεσα στις κυβερνήσεις που βρίσκονταν σε διαπραγμάτευση, αλλά και της συναίνεσης από τους υποτιθέμενους ειδικούς. Πλέον το ίδιο ιδεολογικό πρόγραμμα επιβαλλόταν με τα πιο σκληρά μέσα καταναγκασμού που θα μπορούσαν να υπάρξουν: υπό καθεστώς ξένης στρατιωτικής κατοχής ύστερα από μια εισβολή ή έπειτα από μια κατακλυσμιαία φυσική καταστροφή. Φαίνεται ότι η 11η Σεπτεμβρίου έδωσε στην Ουάσινγκτον το πράσινο φως ώστε να σταματήσει να ρωτάει τις χώρες αν επιθυμούν την αμερικανική εκδοχή «του ελεύθερου εμπορίου και της δημοκρατίας» και να αρχίσει να την επιβάλλει με τη στρατιωτική ισχύ και την τακτική του «Σοκ και Δέους».

Ωστόσο, όταν ερεύνησα πιο διεξοδικά πώς αυτό το μοντέλο της αγοράς είχε σαρώσει ολόκληρο τον πλανήτη, ανακάλυψα ότι η ιδέα της εκμετάλλευσης κρίσεων και καταστροφών ήταν το *modus operandi* του ιδεολογικού κινήματος του Μίλτον Φρίντμαν ήδη από τις απαρχές του – αυτή η φονταμενταλιστική μορφή του καπιταλισμού χρειαζόταν πάντα καταστροφές για να προελάσει. Σίγουρα, αυτές οι τόσο εξυηρητικές καταστροφές έτειναν με τον καιρό να γίνονται μεγαλύτερες και περισσότερο συγκλονιστικές από

ό,τι παλιότερα, ωστόσο τα όσα συνέβαιναν στο Ιράκ και στη Νέα Ορλεάνη δεν ήταν πρωτοφανή, δεν αποτελούσαν μια επινόηση της μετά την 11η Σεπτεμβρίου εποχής. Αντίθετα, αυτά τα τολμηρά πειράματα εκμετάλλευσης των κρίσεων υπήρξαν το αποκορύφωμα τριών δεκαετιών αυστηρής προσήλωσης στο δόγμα του σοκ.

Εξεταζόμενα υπό το πρίσμα αυτού του δόγματος, τα τριάντα πέντε τελευταία χρόνια φαντάζουν πολύ διαφορετικά. Μερικές από τις πιο κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τις οποίες τείναμε να θεωρούμε σαδιστικές ενέργειες αντιδημοκρατικών καθεστώτων, στην πραγματικότητα είτε διαπράχθηκαν με την πρόθεση να τρομοκρατηθεί ο πληθυσμός είτε χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να προλειανθεί το έδαφος για την εισαγωγή ριζικών «μεταρρυθμίσεων» υπέρ της ελεύθερης αγοράς. Στη δεκαετία του 1970 η ενέργεια της χούντας της Αργεντινής να «εξαφανίσει» 30.000 ανθρώπους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αριστεροί ακτιβιστές, αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της επιβολής των πολιτικών της Σχολής του Σικάγου της χώρας, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που η τρομοκρατία υπήρξε αρωγός της ίδιας οικονομικής μεταμόρφωσης στη Χιλή. Στην Κίνα το σοκ της σφαγής στην πλατεία Τιενανμέν το 1989 και οι επακόλουθες συλλήψεις δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων έλυσαν τα χέρια του Κομμουνιστικού Κόμματος προκειμένου να μετατρέψει ένα μεγάλο μέρος της χώρας σε μια διαρκώς διευρυνόμενη ζώνη εξαγωγών, η οποία επανδρώθηκε με εργάτες υπερβολικά τρομοκρατημένους για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Στη Ρωσία η απόφαση του Μπορίς Γέλτσιν το 1993 να στείλει τανκς να βομβαρδίσουν το κτίριο του Κοινοβουλίου και να φυλακίσει τους ηγέτες της αντιπολίτευσης άνοιξε το δρόμο για τις ιδιωτικοποιήσεις-εκποιήσεις που δημιούργησαν τους διαβόητους ολιγάρχες της χώρας.

Ο πόλεμος των Φόκλαντ το 1982 εξυπηρέτησε έναν παρόμοιο σκοπό στη Βρετανία της Μάργκαρετ Θάτσερ: Εξαιτίας της αναστάτωσης και της εθνικιστικής έξαψης που προκάλεσε, η Θάτσερ απέκτησε τεράστια ισχύ και τη χρησιμοποίησε για να συνθλίψει τους απεργούς ανθρακωρύχους και να εγκαινιάσει τη φρενιτίδα των ιδιωτικοποιήσεων στις Δυτικές δημοκρατίες. Η επίθεση του ΝΑΤΟ εναντίον της Σερβίας το 1999 δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για ταχύτατες ιδιωτικοποιήσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία – ένας στόχος που χρονολογικά είχε τεθεί πριν από τον πόλεμο. Η οικονομική πολιτική δεν ήταν σε καμία περίπτωση ο μοναδικός κινητήριος μοχλός για αυτούς τους πολέμους, όμως είναι σαφές ότι σε όλες τις περιπτώσεις ένα μείζον συλλογικό σοκ

χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να προετοιμαστεί το έδαφος για μια οικονομική θεραπεία-σοκ.

Τα τραυματικά γεγονότα που εξυπηρετούν αυτή την «εξασθένιση των αντιστάσεων» της κοινωνίας δε βασίζονται πάντοτε στην αποκάλυπτη βία. Στη Λατινική Αμερική και στην Αφρική κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ήταν η κρίση του χρέους που υποχρέωσε τις χώρες «να προβούν σε ιδιωτικοποιήσεις ή να πεθάνουν», όπως το έχει θέσει ένας πρώην αξιωματούχος του ΔΝΤ.²² Σε κατάσταση διάλυσης εξαιτίας του υπερπληθωρισμού και υπερβολικά χρεωμένες για να πουν όχι στις απαιτήσεις που συνόδευαν τα ξένα δάνεια, οι κυβερνήσεις αποδέχτηκαν τις «θεραπίες-σοκ» με την υπόσχεση ότι αυτές θα τις έσωζαν από μεγαλύτερες καταστροφές. Στην Ασία η χρηματοοικονομική κρίση του 1997-1998 –σχεδόν εξίσου καταστροφική με τη Μεγάλη Ύφεση– ταπεινώσε τις αποκαλούμενες «ασιατικές τίγρεις», οδηγώντας στο άνοιγμα των αγορών τους σε αυτό που το περιοδικό *New York Times* περιέγραψε ως τη «μεγαλύτερη εκποίηση επιχειρήσεων που πραγματοποιήθηκε ποτέ σε ολόκληρο τον κόσμο».²³ Πολλές από αυτές τις χώρες ήταν δημοκρατίες, όμως οι ριζικές μεταρρυθμίσεις υπέρ της ελεύθερης αγοράς δεν επιβλήθηκαν δημοκρατικά. Ακριβώς το αντίθετο: Όπως πίστευε ο Φρίντμαν, η διάχυτη ατμόσφαιρα μιας μείζονος κλίμακας κρίσης πρόσφερε το αναγκαίο πρόσχημα ώστε να μη ληφθούν υπόψη οι εκπεφρασμένες επιθυμίες των ψηφοφόρων και να παραδοθεί η χώρα στον έλεγχο οικονομικών «τεχνοκρατών».

Φυσικά, υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες η υιοθέτηση των πολιτικών της ελεύθερης αγοράς έγινε δημοκρατικά: Πολιτικοί κέρδισαν τις εκλογές με σκληροπυρηνικά προεκλογικά προγράμματα, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την εκλογή του Ρόναλντ Ρέιγκαν στις ΗΠΑ και πιο πρόσφατο την εκλογή του Νικολά Σαρκοζί. Ωστόσο σε αυτές τις περιπτώσεις οι σταυροφόροι της ελεύθερης αγοράς βρέθηκαν αντιμέτωποι με λαϊκές πιέσεις και υποχρεώθηκαν να αμβλύνουν και να τροποποιήσουν τα σχέδιά τους, προβαίνοντας σε σταδιακές αλλαγές αντί για μια σαρωτική μεταβολή. Εν κατακλείδι, παρότι είναι εφικτό να επιβληθεί εν μέρει το οικονομικό μοντέλο του Φρίντμαν σε μια δημοκρατία, οι συνθήκες ενός απολυταρχικού καθεστώτος αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την απόλυτη εκπλήρωση του πραγματικού οράματός του. Προκειμένου να εφαρμοστεί χωρίς περιορισμούς η οικονομική θεραπεία-σοκ (όπως έγινε στη Χιλή τη δεκαετία του 1970, στην Κίνα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, στη Ρωσία τη δεκαετία του 1990 και στις ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001), απαιτείται πάντα ένα είδος μείζονος συλλογικού τραύματος, το

οποίο είτε αναστέλλει προσωρινά τις δημοκρατικές πρακτικές είτε τις καταργεί ολοκληρωτικά. Η συγκεκριμένη ιδεολογική σταυροφορία ξεκίνησε από τα καθεστώτα της Νότιας Αμερικής, ενώ στις μεγαλύτερες από τις πρόσφατα κατακτημένες επικράτειές της, στη Ρωσία και στην Κίνα, συνυπάρχει μέχρι σήμερα αρμονικά και επικερδώς με μια πολιτική ηγεσία που διαθέτει σιδερένια πυγμή.

Η θεραπεία-σοκ επιστρέφει στην κοιτίδα της

Το ιδεολογικό κίνημα του Φρίντμαν κατακτά εδάφη σε όλο τον κόσμο από τη δεκαετία του 1970, όμως μέχρι πρόσφατα το όραμά του δεν είχε ποτέ υλοποιηθεί πλήρως στη χώρα προέλευσής του. Ασφαλώς, ο Ρέιγκαν έδωσε σημαντική ώθηση σε αυτό το ιδεολογικό κίνημα, όμως οι ΗΠΑ διατήρησαν ένα σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, κοινωνικής ασφάλισης και δημόσιας παιδείας, καθώς, σύμφωνα με τα λόγια του Φρίντμαν, οι γονείς επέμεναν στην «ανορθολογική προσκόλλησή τους σε ένα σοσιαλιστικό σύστημα».²⁴

Όταν οι Ρεπουμπλικάνοι απέκτησαν τον έλεγχο του Κογκρέσου το 1995, ο Ντέιβιντ Φραμ, απόδημος Καναδός και μελλοντικός συγγραφέας των λόγων του Τζορτζ Μπους, ήταν ανάμεσα στους αποκαλούμενους «νεοσυντηρητικούς» που έκαναν έκκληση να πραγματοποιηθεί στις ΗΠΑ μια οικονομική επανάσταση με τη μορφή της θεραπείας-σοκ. «Να τι πιστεύω ότι πρέπει να κάνουμε: Αντί για σταδιακές περικοπές –λίγο από δω, λίγο από κει–, καλύτερα μέσα σε μία μέρα να καταργήσουμε τριακόσια προγράμματα, καθένα από τα οποία κοστίζει ένα δισεκατομμύριο δολάρια. Ίσως αυτές οι περικοπές να μην κάνουν τη διαφορά, όμως σίγουρα θα δώσουν το μήνυμα. Και μπορούμε να τις κάνουμε αμέσως».²⁵

Η θεραπεία-σοκ που επιζητούσε ο Φραμ δεν εφαρμόστηκε τότε, κυρίως επειδή δεν υπήρχε κάποια εσωτερική κρίση για να προετοιμάσει το έδαφος. Όμως το 2001 τα πράγματα άλλαξαν. Όταν έγιναν οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, ο Λευκός Οίκος έβριθε από μαθητές του Φρίντμαν, συμπεριλαμβανομένου του στενού του φίλου Ντόναλντ Ράμφελντ. Η ομάδα του Μπους εκμεταλλεύτηκε στυγνά και ακαριαία αυτή την περίσταση συλλογικού λίγγου – όχι, όπως ισχυρίστηκαν μερικοί, επειδή η κρίση ήταν αποτέλεσμα συνωμοσίας της κυβέρνησης, αλλά επειδή τα κεντρικά πρόσωπα της διοίκησης, βετεράνοι προγενέστερων πειραμάτων του καπιταλισμού της καταστροφής στη Λα-